

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης
σε συνεργασία με το
ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Επικοινωνιών
με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

**ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ
ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΤΑΞΗ**

**ATTITUDES AND PERCEPTIONS OF PRIMARY SCHOOL EDUCATORS ON THE
INCLUSION OF SPECIAL EDUCATION NEEDS STUDENTS IN THE MAINSTREAM CLASSROOM**

της

Μπατζιάκα Ηλέκτρας

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται
στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του Προγράμματος
Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
του Τ.Ε.Φ-Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και
Επικοινωνιών
με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

1. Δρ. Γαβριηλίδου Ζωή
Καθηγήτρια Τ.Ε.Φ. Δ.Π.Θ.
2. Δρ. Μαντάς Παναγιώτης
Συνεργαζόμενος ερευνητής Ι.Π.Τ. Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»
3. Δρ. Καραμπατζάκη Ζωή
Συνεργαζόμενη ερευνήτρια Ι.Π.Τ. Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»

Κομοτηνή/Αθήνα

2018

Περίληψη

Τις τελευταίες δεκαετίες η συμπερίληψη των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο γενικό σχολείο έχει αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού και συζητήσεων σε όλον τον κόσμο. Τα σημερινά σχολεία καλούνται να υποστηρίξουν ένα αμάλγαμα μαθητών που προέρχονται από διαφορετικούς κόσμους και έχουν διαφορετικές ανάγκες και απαιτήσεις. Η σύγχρονη παιδαγωγική άλλωστε υποστηρίζει την αρχή της συνεκπαίδευσης παιδιών με ειδικές ανάγκες και παιδιών τυπικής ανάπτυξης καθώς και τη δημιουργία ενός σχολείου για όλους, όπου όλα τα παιδιά θα εκπαιδεύονται και θα συμπεριλαμβάνονται ισότιμα και χωρίς διακρίσεις. Ειδικότερα μετά τη διακήρυξη της UNESCO, στη Σαλαμάνκα της Ισπανίας το 1994, οι περισσότερες χώρες εφαρμόζουν αλλαγές στον τομέα της ειδικής αγωγής, οι οποίες προωθούν την συμπερίληψη. Η εφαρμογή νέων νόμων, οι αλλαγές στα αναλυτικά προγράμματα, η δημιουργία τμημάτων ένταξης και η υποστήριξη μέσω της τεχνολογίας είναι κάποιες από αυτές. Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες η συμπερίληψη των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες συνεχίζει να αποτελεί μια ιδιαίτερη πρόκληση για τους εκπαιδευτικούς. Στην Ελλάδα άλλωστε, τα τελευταία χρόνια, είναι γνωστό ότι παρατηρούνται σημαντικά ελλείμματα σε δομές, εξειδικευμένο προσωπικό και εξοπλισμό και οι έρευνες δείχνουν ότι οι στάσεις των εκπαιδευτικών εμφανίζονται να διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με το είδος της αναπηρίας του μαθητή. Παράλληλα οι εκπαιδευτικοί εμφανίζουν συναισθήματα φόβου και προβληματισμού για την ετοιμότητά τους να υποστηρίξουν μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στη γενική τάξη παρότι έρευνες έχουν τονίσει τα αδιαμφισβήτητα οφέλη της συμπερίληψης αλλά και τον ιδιαίτερα καθοριστικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι εκπαιδευτικοί στην αποτελεσματική υλοποίηση των εκπαιδευτικών στόχων.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις στάσεις και τις αντιλήψεις εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αναφορικά με τη συμπερίληψη των μαθητών τους με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες μέσα στις γενική τάξη.

Δείγμα αποτέλεσαν 104 εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις κλειστού τύπου αποτέλεσε το εργαλείο συλλογής δεδομένων.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι η εξειδικευμένη γνώση καθώς και η κατάρτιση πάνω σε θέματα ειδικής αγωγής είναι αρωγοί στη διαμόρφωση θετικών στάσεων, μεγαλύτερης αίσθησης αυτεπάρκειας και μικρότερης αντίληψης πρακτικών εμποδίων στο εκπαιδευτικό έργο με παιδιά τα οποία έχουν ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Λέξεις-κλειδιά: ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, ειδική αγωγή, συμπερίληψη, στάσεις εκπαιδευτικών, γενική τάξη.

Abstract

During the last decades the inclusion of children with special educational needs in the general school has been the subject of reflection and debate around the world. Today's schools are invited to support an amalgam of students from different worlds with different needs and requirements. Besides, modern pedagogy supports the principle of inclusive education for children with special needs and children of formal development as well as the creation of a school for all, where all children will be trained and treated equally and without discrimination.

Particularly following the UNESCO Declaration in Salamanca, Spain in 1994, most countries apply changes in the field of special education, which promote inclusion. The implementation of new laws, changes to curricula, the creation of integration sections and technology support are some of the changes in question. However, despite the efforts to include children with special educational needs, this continues to pose as a particular challenge for teachers. Moreover, in the past few years Greece is known to have significant deficits in structures, specialized personnel and equipment, while surveys show that teachers' attitudes appear to vary considerably depending on the type of disability of the student. At the same time, teachers appear to feel fear and concern regarding their readiness to support pupils with special educational needs in the general class, although research has highlighted the indisputable benefits of inclusion as well as the crucial role that teachers are able to play in effectively delivering educational goals.

The purpose of this paper is to investigate the attitudes as well as the perceptions of primary school teachers regarding the inclusion of their pupils with special educational needs within the general class.

The sample for this study was comprised of 104 primary school teachers. The questionnaire with closed-ended questions was the data collection tool.

The results of the research have shown that specialised knowledge, as well as training, on issues of special education aid the development of positive attitudes, greater sense of self-sufficiency and less perception of practical obstacles in work with children with special educational needs.

Key words: special educational needs, special education, inclusive education, teacher attitudes, general class

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελίδης, Π. (2009). *Συμπεριληπτική εκπαίδευση και βελτίωση των σχολείων: Σχέση αμφίδρομη*. Αθήνα: Ατραπός.
- Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems: What are the levels for change? *Journal of Educational Change*, 6, 109-124.
- Ainscow, M. (2000). Reaching out to all learners. Some opportunities and challenges. In: Daniels & Harry (ed.) *Special education re-formed*. Beyond rhetoric? Chapter 6, 101-122. London: Falmer Press.
- Ainscow, M. (1999). *Understanding the development of inclusive schools*. London: Falmer Press.
- Akhmetzyanova, A. I. (2014). The development of self-care skills of children with severe mental retardation in the context of Lekoteka. *World Applied Sciences Journal*, 29(6), 724–727. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.29.06.13922>
- Alevriadou, A., & Pavlidou, K. (2014). Teachers' Beliefs about the Factors Affecting the Positive Outcome of Intervention in Managing Challenging Behaviors of Individuals with Intellectual Disabilities. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.344>
- Allport, G. Attitudes. Απόσπασμα από άρθρο στο C. Murchison (Ed.), *Handbook of social psychology*, Clark University Press: 1935
- American Psychiatric Association – APA (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-V)*, 5th edition. U.S.A.
- American Psychiatric Association – APA (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-V)*, 5th edition, Definition of Autism, Adapted from the Encyclopedia of Psychology, Accessed at: <http://www.apa.org/topics/autism> in 18/06/2018.
- Αναστασίου, Δ. (1998). *Δυσλεξία - θεωρία και έρευνα, όψεις πρακτικής, τόμος Α'*. Αθήνα: Ατραπός
- Αντωνιάδη, Φ. (2009). *Οι απόψεις και αντιλήψεις μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες: Η περίπτωση μαθητών Β' τάξης Γυμνασίου της επαρχίας Πάφου*. Διπλωματική Εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Armstrong, D., Armstrong, A.C., & Spandagou, I. (2011). Inclusion: by choice or by chance? *International Journal of Inclusive Education*, 15(1), 29-39.
- Avramidis, E., Bayliss, P., & Burden, R. (2000a). Student teacher's attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school. *Teaching and Teacher Education*, 16 (2000) 277-293.
- Avramidis, E., Bayliss, P., & Burden, R. (2000b). A survey into mainstream teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school in one Local Education Authority. *Educational Psychology*, 20(2), 191–211. <https://doi.org/10.1080/713663717>
- Batsiou, S., Bebetos, E., Panteli, P., Antoniou, P. (2008) Attitudes and intention of Greek and Cypriot primary education teachers towards teaching pupils with special educational needs in mainstream schools, *International Journal of Inclusive Education*, 12 (2), 201-219.
- Blackledge, D. & Hunt, B. (1995). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης* (Μ. Δεληγιάννη μεταφ.). Αθήνα: Έκφραση

- Βοσνιάδου, Σ. (2004). *Εισαγωγή στην ψυχολογία. Τόμος Β΄*. Αθήνα: Gutenberg.
- Βοσνιάδου, Σ. (1998). *Γνωσιακή ψυχολογία. Ψυχολογικές μελέτες και δοκίμια*. Αθήνα: Gutenberg.
- Bochner, S., & Pieterse, M. (1989). Preschool directors' attitudes towards the integration of children with disabilities into regular preschools in new south wales. *International Journal of Disability, Development and Education*, 36(2), 133–150. <https://doi.org/10.1080/0156655890360206>.
- Budapest Open Society Institute (2006). *Rights of people with intellectual disabilities: Access to education and employment Monitoring Report Greece* Open Society Institute. URL: https://pammakaristos.files.wordpress.com/2012/04/intellectual_disabilities.pdf
- Γαλανάκη, Ε. (2004). Δυσκολίες προσαρμογής των παιδιών και των εφήβων. Στο Α. Καλαντζή – Αζίζι, & Μ. Ζαφειροπούλου (επ.), *Προσαρμογή στο σχολείο. Πρόληψη και αντιμετώπιση δυσκολιών*. (σελ. 137-149). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γενά, Α. (2004). παιδιά με ήπιες διαταραχές μάθησης και συμπεριφοράς: Προϋποθέσεις και διδακτική μεθοδολογία για την εκπαίδευσή τους στη γενική τάξη. Στο Α. Καλαντζή – Αζίζι, & Μ. Ζαφειροπούλου (επ.), *Προσαρμογή στο σχολείο. Πρόληψη και αντιμετώπιση δυσκολιών*. (σελ. 193-219). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γενά, Α. & Μπαλαμώτης, Γ. (2013). *Η Οικογένεια του Παιδιού με Αυτισμό, οι Γονείς*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γεώργας, Δ. (1995). *Κοινωνική ψυχολογία. Τόμος Α΄*. Αθήνα: εκδόσεις Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Γιαννουλάκη, Τρ. (2009). Η διαταραχή ελλειμματικής προσοχής – υπερκινητικότητα και η αντιμετώπισή της στο Δημοτικό Σχολείο, *Επιστημονικό Βήμα*, 11, 121- 128.
- Γκοτζαμάνης, Κ. (επ.). (2015). *Διαγνωστικά κριτήρια από DSM-5*. Αθήνα: Ιατρικές εκδόσεις Λιλίτσας.
- Campbell, J. & Gillmore, L. (2003). Changing student teacher's attitudes towards disability and inclusion. *Journal of Intellectual & developmental Disability*, 28(4), 369-379.
- Campbell, S.B. (2002). Behavior problems in preschool children. *Clinical and developmental issues*. New York: Guilford Press
- Center, Y., WARD, J., PARMENTER, T. & NASH, R. (1985). Principals' attitudes towards the integration of disabled children into regular schools. *Exceptional Child*, 32(November 2014), 149. <https://doi.org/10.1080/0156655850320303>
- Center, Y., & Ward, J. (1987). Teachers' attitudes towards the integration of disabled children into regular schools. *The Exceptional Child*, 34(1), 41–56. <https://doi.org/10.1080/0156655870340105>
- Δόικου – Αυλίδου, Μ. (2006). Ψυχοκοινωνική στήριξη των μαθητών με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες: Αντιλήψεις φοιτητών/τριων για το ρόλο του εκπαιδευτικού, Στο: Βλάχος, Φ., Μπονώτη, Φ., Μεταλλίδου, Π., Δερμιτζάκη, Ε. & Ευκλείδη, Α. (επιμ.). *Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος: Ανθρώπινη συμπεριφορά και εκπαίδευση*, Τόμος 4, σσ. 89-118. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Duncan, B. R., Andrews, J. G., Pottinger, H. L., & Meaney, F. J. (2017). *Nutrition and Health in a Developing World*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-43739-2>.
- Ευρωπαϊκός Φορέας Ειδικής Αγωγής (European Agency for Development in Special Needs Education)-Πρόγραμμα Ευρυδίκη. (2003). *Ειδική αγωγή στην Ευρώπη*. Ανακτήθηκε από: <http://www.european-agency.org>
- Faraone, S.V., Sergeant, J., Gillberg, C. & Biederman, J. (2003). The world-wide prevalence of ADHD: Is

- it an American condition? *World Psychiatry*, 2, 104-113.
- Frith, U. (1999). *Αυτισμός* (Γ. Καλομοίρης, Μετάφ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2000α). Η αναγκαιότητα της ένταξης: προβληματισμοί και προοπτικές. Στο: Ζώνιου – Σιδέρη, Α. (επιμ.), *Ένταξη: Ουτοπία ή πραγματικότητα; Η εκπαιδευτική και πολιτική διάσταση της ένταξης μαθητών με ειδικές ανάγκες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, (31-56).
- Ζώνιου – Σιδέρη, Α. (2000β). *Οι Ανάπηροι και η Εκπαίδευσή τους. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης*. Αθήνα: Πεδίο.
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (1998). *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Gerald, K. (2011). *Συμβουλευτική ψυχολογία στα παιδιά* (επιμ. Μ. Μαλικιώση - Λοϊζου). Αθήνα: Πεδίο.
- Campbell, J., Gilmore, L. & Cuskelly, M. (2003). Changing student teachers' attitudes towards disability and inclusion. *Journal of intellectual and developmental disability*. 28(4), p.p.364-379.
- Green Paper, Excellence for all children (1997). *Meeting special educational needs*. Department for education and employment. ανακτήθηκε από: <http://www.educationengland.org.uk/documents/index.html#off>
- Heiden, L.A. & Hersen, M. (2009). *Εισαγωγή στην κλινική ψυχολογία* (επιστ. επιμ. Α. Καλαντζή - Αζίζι & Φ. Αναγνωστόπουλος). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Henderson, N. & Milstein, M. (2008). *Σχολεία που προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα*. (Β. Βασσάρα μεταφ.), (Χ. Χατζηχρήστου επ.). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Heward, W. (2011). *Παιδιά με ειδικές ανάγκες, μια εισαγωγή στην ειδική εκπαίδευση* (Επιμ. Α. Δαβάζογλου & Κ. Μ. Κόκκινος, μτφρ. Χ. Λυμπεροπούλου). Αθήνα: Τόπος (Πρωτότυπη έκδοση, 2009).
- ICD-10: F81Ειδικές αναπτυξιακές διαταραχές σχολικών δεξιοτήτων. Ανακτήθηκε από <https://www.galinos.gr/web/drugs/main/icdcodes/F81>.
- ICD-10: F80-F89 Διαταραχές της φυσιολογικής ανάπτυξης. Ανακτήθηκε από <https://www.galinos.gr/web/drugs/main/icdcodes/F80-F89>
- ICD-10: Ειδικές αναπτυξιακές διαταραχές των δεξιοτήτων μάθησης (F81). Ανακτήθηκε από <http://el.e-w-f.info/overindex4420.htm>.
- Καλαντζή - Αζίζι, Α. & Καραδήμας, Ε. Χ., (2004). Διάσπαση προσοχής και αδυναμία ελέγχου των παρορμήσεων. Στο Α. Καλαντζή – Αζίζι, & Μ. Ζαφειροπούλου (επ.), *Προσαρμογή στο σχολείο. Πρόληψη και αντιμετώπιση δυσκολιών*. (σελ.223-250). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καραμπατζάκη, Ζ. (2010). *Θέματα ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης*. Αθήνα: Πάραλος.
- Κατσούλη, Π., Κρασσάς, Σ., Μαργαρίτη, Μ. (2008). *Στοιχεία ειδικής αγωγής και φροντίδας*. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Τομέας Υγείας και Πρόνοιας, Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Khayat, G., Mabrouk, T., Elmagraphy, A. (2012). Intelligent Serious Games System for Children with Learning Disabilities. *17th International Conference of Computer Games (CGAMES)*, (pp. 30-34). USA.
- Κιτσαράς, Γ. (2001). *Προσχολική παιδαγωγική*. Β' έκδοση αυξημένη και βελτιωμένη. Αθήνα: Αυτοέκδοση

- Κοκκινάκη, Φ. (2006). *Κοινωνική ψυχολογία*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κόρπα, Τ. (2009). Λειτουργία Ειδικού Ιατρείου Αξιολόγησης και Αντιμετώπισης της ΔΕΠΥ - Κλινικό Πρωτόκολλο, Παρουσίαση Περιπτώσεων. Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής - Υπερκινητικότητας (ΔΕΠΥ): Διεθνή δεδομένα και ελληνική πραγματικότητα. *6ο Πανελλήνιο Παιδοψυχιατρικό Συνέδριο*.
- Κουμούλα, Α. (2012). Η εξέλιξη της διαταραχής ελλειμματικής προσοχής – υπερκινητικότητας (ΔΕΠ-Υ) στο χρόνο, *Ψυχιατρική*, 23 (1), 49-59.
- Κουντουριώτου, Π., Δημακοπούλου, Μ. & Πολυχρονοπούλου, Σ. (2014). *Στάσεις εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης απέναντι στο δικαίωμα των μαθητών με ε.ε.α. στη συνεκπαίδευση: ερευνητική μελέτη*. Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, αρ. 1., 103-115.
- Κουρκούτας, Η., Caldin, R. (2012). *Οικογένειες παιδιών με ιδιαίτερες δυσκολίες και σχολική ένταξη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κουρκούτας, Η. (2011). *Προβλήματα συμπεριφοράς στα παιδιά. Παρεμβάσεις στο πλαίσιο της οικογένειας και του σχολείου*, Αθήνα: Τόπος.
- Kourkoutas, E., Stavrou, P.D. & Loizidou, N. (2015). Exploring teachers' views on including children with special education needs in Greece: Implication for inclusive counselling, *American Journal of Educational Research*, 5 (2), 124-130.
- Κρουσταλάκης, Γ. (2006). *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες*. Αθήνα: Αυτοέκδοση
- Kring, A.M., Davison, G.C., Neale, J.M. & Johnson, S.L. (2010). *Ψυχοπαθολογία* (μετφ. Θ. Καραμπά, επιστ. επιμ. Ε. Αυδή & Π. Ρούσση). Αθήνα: Δαρδανός.
- Κυπριωτάκης, Α. (2004). *Νέες αντιλήψεις και τάσεις στην αγωγή, εκπαίδευση και κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες*
- Λαμπροπούλου, Β. (1999). (Επιμέλεια) *Η Κοινωνία και οι Κωφοί, Κοινότητα και Κουλτούρα Κωφών. 1^ο Εκπαιδευτικό Πακέτο Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Λαμπροπούλου, Β. (επιμ.) (2001). *Πολιτισμικές και Εκπαιδευτικές Ανάγκες του Κωφού Παιδιού. Πανεπιστήμιο Πατρών, Π.Τ.Δ.Ε., Μονάδα Αγωγής Κωφών, Πάτρα*.
- Λαμπροπούλου, Β., Παντελιάδου, Σ. (2011). *Η ειδική αγωγή στην Ελλάδα*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Λαμπροπούλου, Β., Παντελιάδου, Σ. & Μαρκάκης, Εμ. (2005) *Χαρτογράφηση –Αναλυτικά Προγράμματα Ειδικής Αγωγής: Άργησαν μια μέρα.. Έκθεση-Απολογισμός από τα Πρακτικά Συνεδριάσεων του Συντονιστικού Συμβουλίου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (Π.Ι.) για το 2^ο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΠΕΑΕΚ) του Γ' ΚΠΣ*. Αθήνα, ΥΠΕΠΘ.
- Λαρεντζάκη, Κ. & Παύλου, Ε. (2008). *Τα ερωτήματα του σύγχρονου εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Gutenberg.
- Leroy, B., & Simpson, C. (1996). Improving student outcomes through inclusive education. *Support for Learning*, 11(1), 32–36. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9604.1996.tb00046.x>
- Λιβανίου, Ε. (2004) *Μαθησιακές δυσκολίες και προβλήματα συμπεριφοράς στην κανονική τάξη*, Αθήνα: Κέδρος.

- Λουκοπούλου, Ε., Καραθανάση, Ζ. & Ζέρβα, Π. (2016). «Το παιδί σας έχει αυτισμό!». Και τώρα... τι γίνεται; Συμβουλευτική γονέων παιδιών με αυτισμό. *Πρακτικά 6^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης και Ειδικής Αγωγής*, Ιούνιος 2016, τόμος Α', σελ. 543-558.
- Mandell, D.S. (2012). Understanding and addressing the impact of autism in the family. Leonard Davis Institute of Health Economics, LDI Issue Briefs, 17 (7) Accessed at: <http://ldi.upenn.edu/policy/issue-briefs/2012/05/07/understanding-and-addressing-the-impact-of-autism-on-the-fam>
- Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Α. (2005). *Μαθησιακές δυσκολίες: Ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ματή - Ζήση, Ε. (2004). Σχολικο-μαθησιακές δυσκολίες. Στο Α. Καλαντζή – Αζίζι, & Μ. Ζαφειροπούλου (επ.), *Προσαρμογή στο σχολείο. Πρόληψη και αντιμετώπιση δυσκολιών*. (σελ. 161-190). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ματσαγγούρας, Η. (1999). *Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας. Η σχολική τάξη. Χώρος, ομάδα, πειθαρχία, μέθοδος*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Molnar, A. & Linqvist, B. (1999). Α. Καλαντζή - Αζίζι (μεταφ.). Στο Α. Καλαντζή - Αζίζι (επ.), *Προβλήματα συμπεριφοράς στο σχολείο. Οικοσυστημική προσέγγιση*. Ελληνικά Γράμματα.
- Μπιλανάκη, Ε., Τραγουλιά, Ε. (2010). *Οι αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών της τυπικής τάξης για το ρόλο του Τμήματος Ένταξης και για το δικό τους ρόλο στην ένταξη παιδιών με ιδιαιτερότητες στο Δημοτικό σχολείο*. Στα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: «Έρευνα, Εκπαιδευτική Πολιτική & Πράξη στην Ειδική Αγωγή», σ. 2-14, Αθήνα 8-10 Οκτωβρίου.
- National Joint Committee on Learning Disabilities Definition of Learning Disabilities (1990). Retrieved from: http://www.ldonline.org/pdfs/njclcd/NJCLDDefinitionofLD_2016.pdf.
- Norbury, C., Tomblin, B. & Bishop, D. (2013). *Κατανοώντας τις αναπτυξιακές γλωσσικές διαταραχές*. (επιμ. Α.Μ. Ράλλη, Ο. Παληκαρά). (Μ. Κουλεντιανού μεταφ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Νεστορίδης, Χ. (2017). Κινητικές αναπηρίες σε παιδιά. Στο: *ΠΡΟΣΒΑΣΗ – Η Υποστηρικτική Τεχνολογία στην Εκπαίδευση των Ατόμων με Σοβαρά Κινητικά Προβλήματα*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών & Ίδρυμα Κοινωνικής Εργασίας, Εργαστήριο Υποστηρικτικής Τεχνολογίας. Ανακτήθηκε στο: http://www.e-lyko.gr/amea/prakseis_epaek/Exidikeysis.pdf
- Νέστορος, Ι. (1998). *Ορισμός διαταραχών συμπεριφοράς. Σημειώσεις κλινικής ψυχολογίας*. Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Ντεροπούλου-Ντέρου, Ευ. (2012). Αποτίμηση της πορείας των νομοθετικών αλλαγών τριάντα χρόνια μετά την ψήφιση του πρώτου νόμου για την ειδική αγωγή στην Ελλάδα, *Αναπηρία και Εκπαιδευτική Πολιτική*, σ. 123-151.
- Νόμος 3699/2008 – ΦΕΚ.199 –Α-2-10-2008 «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες» Διαθέσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/special_education_new/index.gr.htm > [ανασύρθηκε στις 28/06/2018]
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής (2004). *Αναλυτικά προγράμματα σπουδών για μαθητές με ελαφρά και μέτρια νοητική καθυστέρηση*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. URL: Διαθέσιμο στο: <http://users.sch.gr/stefanski/amea/aps-metria-elafria-kathisterisi.pdf> [ανασύρθηκε στις 04/07/2018]
- Παντελιάδου, Σ., Αντωνίου, Φ. (επ.). (2008). *Διδακτικές προσεγγίσεις και πρακτικές για μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες*. Βόλος: Γράφημα. Ανακτήθηκε από: www.edc.uoc.gr/~ptde/ptde/anounc/b_tomeas/diat/LD_Panteliadou_C.pdf.

- Παντελιάδου, Σ. & Μπότσας, Γ. (2004). Χαρακτηριστικά των μαθητών με Μαθησιακές Δυσκολίες. Στο Σ. Παντελιάδου, Α. Πατσιοδήμου & Γ. Μπότσας (επ.) *Οι μαθησιακές δυσκολίες στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, σελ. 31 – 52, Βόλος.
- Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1988). *Κλινική ψυχολογία. Διάγνωση, πρόληψη και θεραπεία των ψυχικών διαταραχών*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2001). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και δυνατότητες. Σύγχρονες τάσεις εκπαίδευσης και ειδικής υποστήριξης*. (Τόμος Α'). Αθήνα: Ατραπός.
- Πουρκός, Μ. (επ.). (1997). *Ατομικές Διαφορές Μαθητών και Εναλλακτικές Ψυχοπαιδαγωγικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Gutenberg
- Pearl, R. & Donahue, M. (2004). Peer relationships and learning disabilities. In B. Wong (Ed.) *Learning About learning disabilities* (pp. 133-165). San Diego: Elsevier Academic Press.
- Peer, L. & Reid, G. (2003). Introduction to Dyslexia. David Fulton Publisher L.T.D. ανακτήθηκε από: https://scholar.google.gr/scholar?hl=el&as_sdt=0%2C5&as_vis=1&q=Peer%2C+L.%2C+Reid%2C+G.+2003+introduction+to+dyslexia%2C+david+fulton&btnG=&oq=Peer%2C+L.%2C+Reid%2C+G.+2003+introduction+to+dyslexia%2C+david+fult (τελευταία πρόσβαση 10/7/2018)
- Pervin, L.A. & John, O.P. (2001). *Θεωρίες προσωπικότητας. Έρευνα και εφαρμογές* (μτφ. Α. Αλεξανδροπούλου, Ε. Δασκαλοπούλου). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Riaz, M. A., Hafeez, A., Riaz, M. N., & Batool, N. (2015). Behavioral Problems and Emotion Regulation in Blind and Normal Children. *Pakistan Journal Of Medical Research*, 54 (4), 105-108.
- Villa, R., Thousand, J., Meyers, H., & Nevin, A. (1996). Teacher and Administrator Perceptions of Heterogenous Education, 63(April), 29–45.
- Richardson, U., & Lyytinen, H. (2014). The GraphoGame method: The theoretical and methodological background of the technology-enhanced learning environment for learning to read. *Human Technology*, 10(1), 39–60. Retrieved from http://www.humantechnology.jyu.fi/articles/volume10/2014/Richardson_Lyytinen.pdf
- Σκούρα, Τζ.-Β., (1994). *Θέματα γνωστικής ανάπτυξης μάθησης και αξιολόγησης*. Αθήνα: Παπαζήση
- Σούλης, Σ.-Γ. (2008). Ενωσιολογικοί Προσδιορισμοί: Επανακατασκευάζοντας τις έννοιες «αναπηρία» - «συνεκπαίδευση», κεφ. 2. Στο *Ένα Σχολείο για Όλους. Από την Έρευνα στην Πράξη. Παιδαγωγική της Ένταξης*. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg.
- Σούλης, Σ.-Γ. (2002). *Παιδαγωγική της ένταξης. Από το σχολείο του διαχωρισμού σε ένα σχολείο για όλους*, τ. 1. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος.
- Σπετσιώτης, Ι.& Σταθόπουλος, Σ.(2003).*Παιδαγωγική και Διδακτική των παιδιών με κινητικά προβλήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ωρίων
- Σταματιάδης, Π. (2002). *Διαταραχές αδρής κινητικότητας σε παιδιά με κινητική αναπηρία και αντιμετώπιση τους στο σχολικό περιβάλλον*, ΕΠΕΑΕΚ.
- Στασινός, Δ. Π. (2013). *Ειδική Αγωγή 2020*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τζίμας, Γ., & Λαμπροπούλου, Α. (2007). «Από την Ενσωμάτωση στην Ένταξη και στη Συνεκπαίδευση Κωφών Παιδιών στο Κοινό Σχολείο». *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης, 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Σχολείο Ίσο για Παιδιά Άνισα»*, Αθήνα, 4-6 Μαΐου.
- Τσιάντης, Γ. & Μανωλόπουλος, Σ. (1988). *Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής - Ψυχοπαθολογία*. Τόμος Β'. Αθήνα: Καστανιώτης.

- Theunissen, S. C., Rieffe, C., Kouwenberg, M., Soede, W., Briaire, J. J., & Frijns, J. H. (2011). Depression in hearing-impaired children. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 75(10), 1313-1317. doi:10.1016/j.ijporl.2011.07.023.
- Φλωράτου, Μ.-Μ. (1998). *Μαθησιακές δυσκολίες και όχι τεμπελιά. Διδακτικά προγράμματα για την αντιμετώπιση προβλημάτων στο σχολείο και στο σπίτι*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Φτιάκα, Ε. (2007). Κεφάλαιο 3: Από που ερχόμαστε και που πάμε; Κυπριακή πολιτεία και ειδική εκπαίδευση. Στο Ε. Φτιάκα (Επιμ. έκδ.), *Ειδική και ενιαία εκπαίδευση στην Κύπρο* (σσ. 51-75). Λευκωσία: Ταξιδευτής.
- Φτιάκα, Ε., (2004). Σχέσεις σχολείου – οικογένειας στο γενικό και στο ειδικό σχολείο, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 37, 67-85.
- Χατζηκακού, Κ., Αντωνοπούλου, Αικ., Σταμπολτζή, Α., Χριστοδούλου, Δ. & Αρώνη, Α. (2016). Οι εμπειρίες και τα βιώματα μητέρων και αδελφών σε οικογένειες με παιδί με Σύνδρομο Asperger. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 61, 172-192.
- Χατζημανώλη, Δ. (2005). Από την ένταξη-ενσωμάτωση στη συμπερίληψη. ένας επαναπροσδιορισμός της αντιμετώπισης των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, 72, 30-35.
- Χρυσάγης, Ν. - Δούκα Α. (2007) *Εγκεφαλική Παράλυση*, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
- UNESCO, (1994). *Διακήρυξη της Σαλαμάνκα και πλαίσιο δράσης για την ειδική αγωγή. Παγκόσμια Διάσκεψη για την Ειδική Αγωγή*. Αθήνα: έκδοση της ελληνικής επιτροπής για την UNESCO.
- WHO (2014) Blindness and visual impairment.. Ανακτήθηκε από: <http://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairmen>
- WHO (2014) Deafness and hearing loss. Ανακτήθηκε από: <http://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss>